

УДК 821.161.2.09(092):37(477)(091)

ІВАН ФРАНКО ПРО ШКОЛУ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Вишнівський Р.Й.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті на основі вивчення й аналізу наукових праць, публіцистичних статей та художніх творів Івана Франка висвітлено його погляди стосовно ролі й значення школи у вихованні національної свідомості української молоді. Зосереджено увагу на недоліках тогочасної системи освіти, її недемократичності, авторитарному стилі управління, неналежному фінансуванні шкільництва державою, а також ролі вчителя у навчально-виховному процесі, важкому матеріальному становищі учителів, їхній юридичній безправності, національній дискримінації педагогів.

Ключові слова: Іван Франко, школа, освіта, виховання, учитель, українська молодь.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи освіти виникає необхідність пошуку нових концептуальних засад української школи, що, своєю чергою, вимагає переосмислення історичного минулого задля врахування його ідей та здобутків сьогодні. У цьому запорука успішного розвитку суспільства, яке добре знає, шанує й творчо опановує досягнення своїх попередників, спадщина яких є вагомим внеском у скарбницю української та світової культури.

Особливо важливою в цьому контексті є літературно-педагогічна спадщина Івана Франка, висвітлення його життєвої позиції та ідейних переконань стосовно розбудови української школи, виховання молоді відповідно до потреб українського суспільства. Адже І. Франко належить до тих видатних постатей українського народу, який своїм інтелектом, ідеями і діями осмислював минуле і прокладав шлях у майбутнє. Його творчість – невичерпне джерело дослідження для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки відновлення державності України з'явилося чимало наукових праць сучасних дослідників, у яких розкрито погляди Івана Франка на окремі аспекти освіти й виховання молоді, розвитку шкільництва у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Так, педагогічні погляди І. Франка знайшли відображення в підручниках з історії педагогіки для студентів ВНЗ [1; 9; 13; 14; 15], а також у працях Г. Васяновича [3], М. Євтуха [6], О. Католи [8] та ін. Виховання національної свідомості у творчості І. Франка розглядає Л. Асауленко [2]; на змісті та методах навчання і виховання у творчості І. Франка акцентує О. Вишневецький [4]; моральний аспект виховання школярів на основі казок І. Франка та семантики народних фразеологізмів висвітлює Г. Добролюжа [5]; погляди Івана Франка на моральне виховання розглядає Н. Заячківська [7]; соціально-педагогічні погляди І. Франка з питань народної освіти аналізує Т. Логвиненко [12]; питання національно-освітнього ідеалу І. Франка крізь призму сучасних проблем освіти порушує Л. Рижак [17]. Однак цілісного дослідження з окресленої проблеми ми не виявили.

Мета статті – розкрити погляди Івана Франка стосовно ролі і значення школи у вихованні національної свідомості української молоді.

Виклад основного матеріалу. Літературно-педагогічна спадщина І. Франка охоплює понад сто

наукових, публіцистичних та художніх творів («Вісті з Галичини. Допис про Дрогобицьку гімназію», «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», «Олівець», «Середні школи в Галичині в 1875-1883 рр.», «Schönschreiben», «Наука і її взаємини з працюючими класами», «Борис Граб», «Емерик Турчинський» Посмертний спогад», «Наші народні школи і їх потреби», «Педагогічні невігласи», «Учитель», «Великі діяння пана Бобжинського», «Спомини із моїх гімназійських часів» та багато інших). Їх вивчення й аналіз дає підстави стверджувати, що саме школі письменник відводив чи не найважливішу роль у вихованні національної свідомості молоді, формуванні ідейних переконань, розвитку і збагаченні моральних якостей, нових життєвих установок особистості, вважав її найважливішим чинником демократизації суспільно-політичних відносин. «Адже ж з гімназій і шкіл реальних виходять всі ті мужі, котрі з часом стаються дужими провідниками і репрезентантами краю» [19, с. 103]. Покликання школи – забезпечити формування в учнів здатність «володіти своїм мізком» [19, с. 159], «впоїти дітям замилювання до науки», «заохочували до самостійного мислення», «збудити цікавість» [19, с. 28] й дати можливість пізнати радість від успіху в навчанні.

«Школа, – наголошує І. Франко, хочь і як важна та свята річ, все-таки є для людей, а не люди для школи» [18, т. 46. Кн. 2, с. 108]. Тому вона повинна забезпечити безперервний розвиток усіх природних здібностей кожного громадянина [19, с. 23]. У такій школі учні мають «одержати належне і всестороннє образование, мусять виробити всі свої тілесні і духові сили» [19, с. 161]. Водночас у своїх працях письменник гостро критикував тодішню систему освіти й виховання в гімназіях, завданням яких було виховувати «чесний, освічений характер», під яким розумілася вірогідна людина, що одержала знання переважно в галузі класичної філології. Вивчення давніх, мертвих мов, стародавньої літератури повинно було вбити в ній будь-який інтерес до болючих проблем сучасності. Середні школи, отже, і далі були покликані «затемнювати голови і обезсилити будучу думку у свого підростаючого покоління» [18, т. 46. Кн. 1, с. 420]. У школі намагались затерти всі живі риси, знищити будь-який зав'язок самостійного характеру, прогнати будь-яке бажання до самостійного мислення [19, с. 35].

Діяльність школи І. Франко порівнював з діяльністю політиків. «Школи, то так як і політика: тільки деякі, вибрані та покликані її роблять, нею кермують, але всі люди чують їх роботу на своїй шкірі, платять за неї то грішми, то кров'ю» [19, с. 191].

Засуджуючи організацію освіти в середніх школах Галичини, порівнюючи їх з млинком, куди кладуть здорових дітей, а виймають покалічених [18, т. 26, с. 158], І. Франко писав, що школа не розвивала дитини, не привчала її до самостійної думки, а набивала в голови учнів «велике множество всякої січки» [18, т. 45, с. 191], перетворювала їх на склад готових формул. «Власна думка, власна духовна праця – ось у чім властива ціль гімназії», – неодноразово підкреслював І. Франко вустами вчителя Міхонського з оповідання «Борис Граб» [19, с. 159]. Тому педагог закликає докорінно змінити всю систему освіти відповідно до потреб часу.

У середніх школах, як і в початкових, «так само затемнюють розум робітника всякими катехізмами, фальшованою історією, навчанням зовсім непотрібних речей, а залишуванням потрібних. Науку подають в теперішніх школах не для того, щоб образувати і навчити робітника потрібному і людському знанню, але тільки на те, щоб виховати з нього підданого, щоб умовити в нього покірність теперішнім, несправедливим порядкам і утвердити його в темноті» [19, с. 58]. На переконання І. Франка, у результаті державної освітньої політики школа лише виховувала в учнів слухняність, терплячість, покірливість перед державою, віру в непохитність тогочасних порядків. Уряд при цьому «стискав усяку ініціативу, душів усякі прояви живої, свіжої думки та перетворював освітню справу на мертву формалістику, муку для тих, що вчили, і для тих, що були зневолені вчитися» [19, с. 219]. Тому І. Франко закликав небайдужу українську громадськість Галичини серйозно взятися за критику середніх і вищих шкіл, спільною працею докладати всіх зусиль, щоб українська молодь мала можливість здобути свободну і широку освіту, змінити усю її систему, що не відповідала духу і потребам часу [19, с. 104].

Варто наголосити, що основні освітні положення програми Русько-української радикальної партії, очільником якої був І. Франко, зокрема, містили: «якнайширший розвій автономії шкільної», суттєве покращення фінансування освіти, безкоштовна освіта для всіх типів навчальних закладів, державна підтримка для «доставлення спроможности образуватися незможним класам суспільним», докорінна зміна системи шкільного навчання, «щоби школи народні були уладжені в напрямі реальним» [16, с. 12].

Водночас у статті «К истории просвещения в Галиции» І. Франко підкреслював, що ідеалом для тогочасного устрою зробилася школа, яка була б закладом для дисциплінування непокірних селянських умів і почуттів, втокмачувала б «мужикам» любов до «канчука» ..., щоб «освячений віками» порядок жодним чином не був порушений [18, т. 46. Кн. 2, с. 182].

З усіх провінцій Австро-Угорщини шкільництво Галичини фінансувалося найгірше. Зокрема, згідно з даними, які наводить І. Франко,

у 1881-1882 р. на утримання польських театрів виділялося у п'ять разів більше коштів, ніж на всю освіту українців [18, т. 44. Кн. 1, 189-190]. А в статті «Середні школи в Галичині в 1875-1883 рр.» учений підсумовує: «Край наш дивним способом належить до тих немногих країв на кулі земній, котрі з своїх спеціально краєвих, автономічних фондів ані одного цента не дають на середнє образование своєї молодіжї» [19, с. 104].

На низький рівень навчання в початкових школах вказує І. Франко у статті «Наші народні школи і їх потреби», де зі 100 учнів початкової школи заледве двоє вміли читати, хоча, згідно з його даними, витрати на утримання початкової школи становили близько 600 зл. р. на рік. «За 600 ринських можна би найняти і удержати приватного вчителя, котрий би без усякого параду вивчив десятеро дітей читати і писати і без школи», – обурюється автор [19, с. 194]. Порівнюючи Галичину із Францією, «котра трохи ліпше розуміється на шкільнім ділі», І. Франко іронізує: «Ми маємо або півтретя рази замного дітей таких, що ходять до школи, або для тих дітей півтретя рази замало шкіл», не говорячи вже про сотні тисяч тих дітей, «котрі в своїм житті бачать школу хіба в місточку або в переїзді через яке сусіднє село» [19, с. 192-193].

Шкільна система, зазначає І. Франко у статті «Ученицька бібліотека в Дрогобичі», немов навмисне розрахована на те, щоби зробити і найбільш здібного учня «туманом, недоумком» [19, с. 35]. Учні подають «наймертвіші писма наймертвіших авторів і то звичайно в гомеопатичних дозах та притім старається оскільки мож утруднити му їх розуміння, забарикадувати всякій здоровий сенс різними граматичними, метричними та естетично-формальними дурницями, щоб тільки, борони Боже, ученик не засмакував чистої керничної води, п'ючи раз у раз або брудну або переварену!» [19, с. 35 – 36].

І. Франко підкреслює, що в школах навчальний матеріал подавався вибірково, безсистемно, без будь-якого зв'язку, і це «томить пам'ять, нівечить охоту та й затемнює характер самої науки...» [18, т. 45, с. 187].

Варто зазначити, що І. Франко досить негативно відгукувався про освіту в класичних гімназіях, яка складалася з граматики, словників, дешевих популярних довідників, писемних вправ зазвичай з класичних мов «і тому подібних квіточок, що прикрашають шлях нашого молодого покоління» [19, с. 185]. «В наш час, – підкреслює мислитель, – присвятити 8 років юнацького життя духовним качанням, стрибкам і обертам, які ... викликають в мисленні учнів скоріше видимість ґрунтовності, ніж справжнє заглиблення в предмет – це іграшка дещо занадто коштовна навіть для мільйонерів» [19, с. 186].

Незадоволений І. Франко і станом освіти у вищій школі. «Стан студій на університеті Львівським, – підкреслює педагог, – такий низький та обципанний, як може на жаднім університеті в цілм світі; студент може пройти весь університет, займатися спеціально літературою, а не чути навіть імен Данте, Шекспіра, Кальдерона та Рабле» [10, с. 3; 11, с. 1]. Українська молодь, за словами І. Франка, виходила з університетів неосвіченою і темною в загальнолюдських спра-

вах, позаяк навчання в них зводилося до механічного «затвердження ad hoc стільких-то параграфів, регул чи формулок, щоб здати екзамен і одержати на його підставі таке-то місце, по чім, очевидно, ті параграфи, регули та формули, не переварені і не присвоєні, випадають з голови з виїмком тих, котрі опісля зустрічаються в службовій практиці» [18, т. 46. Кн. 2, с. 167-168].

І. Франко висловлював своє негативне ставлення і до шкільних програм, планів, інструкцій, які ігнорували індивідуальну думку вчителя, його педагогічну самостійність [19, с. 212]. Так, у статті «Великі діяння пана Бобжинського» він зазначає, що інструкції не узгоджувалися з навчальними планами, а навчальні плани – з підручниками; що ні інструкції, ні навчальні плани, ні підручники не склалися практично підготовленими і досвідченими вчителями народних шкіл; що думки народних вчителів при їх складанні не запитували. Учителів навіть не дозволялося говорити про їхні недоліки, вони могли тільки хвалити [19, с. 212]. Навчальні ж програми повинні враховувати досягнення науки, втілювати виховний потенціал, не містити надто ускладненого і другорядного матеріалу, формувати і розвивати творчі вміння та здібності учнів.

Одним з головних недоліків тогочасного устрою середніх шкіл І. Франко вважав їхню адміністративно-поліцейську діяльність, яка ніколи не повинна доручатися педагогам. Критикуючи систему навчання й виховання в школах Галичини за її антидемократичність, він констатує: «шкільне навчання в самім зароді затруєне конфесійними, політичними та національними пересудами, де свободна критика вилімінувана (*виключена*) з виховання, де панує... навчання для хліба, для кар'єри, тісне та далеке від ... широкої гуманності» [18, т. 45, с. 408]. Учні повинні були хвалити тільки ті думки і підручники тих авторів, які вивчалися в школі, їм заборонялося ставитися до них критично, читати будь-які книжки, крім шкільних і взятих зі шкільної бібліотеки. Тому, характеризуючи навчання в Дрогобицькій гімназії, І. Франко із сумом резюмує: «Гімназія Дрогобицька, колись оживлена, весела, хоть, розумієся, не без плямок – тепер представляє «мерзость запустіння». Понуро, скучно йде наука – молоді люди виходять з неї або чистими недумками, або передчасними практиками та егоїстами» [19, с. 31]. А більшість учнів Львівської гімназії, за словами І. Франка, навчалася «серед такої нужди, про яку в інших краях гімназіяльна молодіж не має поняття» [20, с. 130].

Глибоко усвідомлював І. Франко вирішальну роль учителя у школі, виступав на захист його прав, позаяк «учителем школа стоїть, коли вчитель непотрібний, не приготовлений, то і школа ні до чого» [19, с. 194]. Так, він вказує, що злиденне життя вчителя убиває в ньому «всяку гадку», робить його «бездушною машиною». За всією його діяльністю уважно стежать «і війт, і священик, і члени ради шкільної місцевої, і інспектор, і рада шкільна окружна, і дідич, і арендар, і жандарм, як-то кажуть, і баба і ціла громада» [19, с. 194].

Справедливо критикував І. Франко віце-президента крайової шкільної ради М. Бобжинського за те, що система освіти в Галичині під час його керівництва була антидемократичною й антиукраїнською. Учитель «не має права на власні бажання, характер, переконання;... його становище – беззахисне, ... кожний вважає себе покликаним контролювати його, кожний може розпоряджатися його долею» [19, с. 213]. Такий постійний нагляд і тиск, коли над ними стоять «десять властей і не властей», призводили до того, що кращі вчителі просто залишали школу. Тому І. Франко вимагав створити для вчителя відповідні матеріальні умови, удосконалити його підготовку, зменшити кількість наглядачів. «Добрим учителів, – зазначає він, – треба, по-перше, добре самих вивчити, ... а по-друге, треба їм добре заплатити... Та й сього не досить: доброго учителя треба також поставити в такі умови, щоби він міг щось добре зробити, ... щоби над учителем було менше старшини» [19, с. 194]. Водночас письменник пропонував залучати громаду, яка б мала «презентувати вчителя», а також створити «місцевий комітет шкільний», який би опікувався управлінням школою. І. Франко також домагався, щоб учитель міг виходити за рамки шкільної програми, мав право на певну свободу, без якої «його робота дуже часто буває тільки тяжкою панщиною, без замилювання і без пожитку» [19, с. 195].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на підставі розглянутого робимо висновок, що у літературно-педагогічній спадщині І. Франка чільне місце посідає питання ролі і значення школи у вихованні національної свідомості української молоді. У своїх численних працях письменник вказував на недоліки тогочасної школи та державної політики в галузі освіти: обмежений доступ українців до гімназій та університетів, неналежне фінансування шкільництва державою, недемократичність системи освіти, її адміністративно-поліцейську діяльність, авторитарний стиль управління тощо; застосовування методів схоластичної зубрячки і жорстокої дисципліни в школі, важке матеріальне становище учителів, їхню юридичну безправність, національну дискримінацію педагогів тощо. Натомість письменник наголошував, що уся діяльність школи має бути спрямована на формування у дітей і молоді світоглядних ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, виховання почуття любові до рідного краю, свого народу, держави, відповідальності за їхнє майбутнє. Школа покликана також плекати національний дух, формувати почуття обов'язку, гідності й патріотизму, залучати молодь до вивчення історичного минулого свого народу, усвідомлення свого коріння, закладаючи тим самим національні світоглядні засади, що є головними критеріями національної ідентичності.

Перспективними напрямками подальшого дослідження є погляди І. Франка стосовно ролі і значення Церкви у вихованні української молоді, змісту та методів виховання дітей у сім'ї, а також внесок ученого в розвиток методики викладання літератури.

Список літератури:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підручник для студ. вищ. пед. навч. закладів / Любов Вікторівна Артемова. – Київ: Либідь, 2006. – 424 с.
2. Асауленко Л. Виховання національної свідомості на основі творчості Т.Г. Шевченка та І.Я. Франка / Л.М. Асауленко // Проблеми освіти: науково-методичний збірник. – 2008. – № 56. – С. 82-87.
3. Васянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка (присвячується 150-річчю з дня народження Каменяра) / Григорій Васянович // Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 117-128.
4. Вишневецький О. Зміст і методи виховання у педагогічних поглядах Івана Франка / Омелян Вишневецький // Педагогічні етюди: Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2007. – С. 161-168.
5. Добролюбова Г. Моральний аспект виховання школярів на основі казок Івана Франка та семантики народних фразеологізмів / Галина Добролюбова // Гуманітарні науки: науково-практичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 56-60.
6. Євтух М. «Учителем школа стоїть...» До 150-річчя від дня народження Івана Франка / М.Б. Євтух // Педагогічна газета. – 2006. – № 10. – С. 1, 3.
7. Заячківська Н. Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарагд») / Надія Заячківська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Львів: Видавн. центр Львів. національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 967-977.
8. Катола О. «Школа для життя, а не життя для школи»: педагогічні погляди Івана Франка (за матеріалами галицьких періодичних видань) / Ольга Катола // Зб. праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів: НДЦП, 2007. – Вип. 15. – С. 82-87.
9. Левківський М.В. Історія педагогіки: Підручник / М.В. Левківський. – К.: ЦНЛ, 2003. – 360 с.
10. ЛННБ імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 29 (Михайло Возняк). – Од. зб. 126. – Стаття М. Возняка «Остання спроба [народу] ввести Франка до парламенту». – 27 арк.
11. ЛННБ імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 29 (Михайло Возняк). – Од. зб. 738. – І. Франко [рукопис без заголовку] про гімназійних учителів. – 2 арк.
12. Логвиненко Т. Соціально-педагогічні проблеми у науковій спадщині Івана Франка / Т. Логвиненко // Людинознавчі студії: збірник наукових праць ДДПУ ім. Івана Франка. Серія: Педагогіка. – Дрогобич: Вимір, 2006. – Вип. 13. – С. 4-13.
13. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. – К.: Знання, 2006. – 447 с.
14. Мосіяшенко В.А. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник для вищ. пед. навч. закладів / В.А. Мосіяшенко, О.І. Курок, Л.В. Задорожна. – Суми: Університетська книга, 2005. – 266 с.
15. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів: підручник / Під заг. ред. А.М. Бойко. – К.: Професіонал, 2004. – 578 с.
16. Програма Русько-української радикальної партії / Українська суспільно-політична думка в 20-столітті. Документи і матеріали: В 3 т. – Т. 1. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – С. 9-13.
17. Рижак Л. Національно-освітній ідеал Івана Франка і сучасність / Людмила Рижак // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Львів: Видавн. центр Львів. національного університету ім. Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 918-924.
18. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1976-1984.
19. Франко І.Я. Педагогічні статті і висловлювання / За ред. О. Дзверіна. – К.: Рад. школа, 1960. – 299 с.
20. Франко І.Я. Руська гімназія у Львові // ЛНВ. – 1899. – Т. 7. – С. 129-130.

Вышневский Р.И.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ИВАН ФРАНКО О ШКОЛЕ КАК ИСТОЧНИКЕ ВОСПИТАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ**Аннотация**

В статье на основе изучения и анализа научных трудов, публицистических статей и художественных произведений Ивана Франко освещены его взгляды относительно роли и значения школы в воспитании национального сознания украинской молодежи. Сосредоточено внимание на недостатках тогдашней системы образования, ее недемократичности, авторитарном стиле управления, ненадлежащем финансировании школ государством, а также роли учителя в учебно-воспитательном процессе, тяжелом материальном положении учителей, их юридической бесправии, национальной дискриминации педагогов.

Ключевые слова: Иван Франко, школа, образование, воспитание, учитель, украинская молодежь.

Vyshnivskiy R.Y.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

IVAN FRANKO'S IDEAS ON SCHOOL AS A SOURCE OF EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH NATIONAL CONSCIOUSNESS

Summary

The article is based on the study and analysis of Ivan Franko's scientific works, journalistic articles and literary works in which his ideas on the role and importance of school in the education of youth national consciousness are considered. Our attention is focused on the drawbacks of the education system of that time, its undemocratic character, authoritarian style of governance, inadequate funding of schooling by the state, as well as the role of the teacher in the educational process, teachers' difficult financial situation, their lawlessness, and national discrimination against teachers.

Keywords: Ivan Franko, school, education, teacher, Ukrainian youth.